

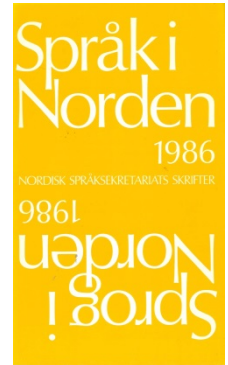
Sprog i Norden

Titel: Det sprogsociologiske klima i de nordiske lande. Kommentarer og påstande

Forfatter: Jørn Lund

Kilde: Sprog i Norden, 1986, s. 34-45

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Det sprogsociologiske klima i de nordiske lande

Kommentarer og påstande

Af Jørn Lund

Tanken bag temaet for mødet i Løgumkloster var den, at deltagerne ikke kun skulle beskrive sproglige forskelle og ligheder, men også prøve at forstå, hvorfor de eksisterer. Det var for ideens ophavsmand glædeligt at erfare, at kollegerne i de øvrige nordiske lande var villige til ved sprognævnenes årsmøde i 1985 at bevæge sig bort fra de uomtvistelige kendsgerningers sikre grund og ud i en række spændende forklaringsforsøg. Ikke mindst Kjell Venaas' oplæg gav stof til eftertanke.

Under overskriftens 'klima' kan man dels gøre rede for vejr- og vindforhold, sådan som de aktuelt manifesterer sig, dels prøve at forklare, hvorfor de meteorologiske forhold ytrer sig, som de gør. Med hensyn til de sproglige tilstande på vore breddegrader kan vi formodentlig blive enige om de overordnede forklaringsmodeller:

De ydre vilkår er bestemmende for, hvem der kan kommunikere med hvem, for enkeltpersoners og samfundsgruppers sproglige aktionsradius. Naturbarrierer i form af ufremkommelige bjergområder, uigennemtrængelige skove, vidstrakte mose- og engstrækninger har først i nyere tid kunnet forceres kommunikativt. Og den slags barrierer er af vidt forskellig karakter og styrke i de nordiske lande. – Engagement i europæiske og internordiske konflikter har i perioder lagt begrænsninger for kommunikation til og fra et eller flere lande og forårsaget forskelle med hensyn til udefra kommende påvirkning. Også forskelle med hensyn til sprogområdernes udstrækning og bebyggelsesforhold, specielt urbaniseringen, har gjort sig gældende og gør det stadig. Sociale spændinger inden for det enkelte sprogsamfund har i de nordiske lande både varieret med hensyn til styrke og manifestationsform.

Sprogbevidsthed

Hertil kommer, at ydre vilkår og begivenheder sætter deres præg på *sprogbevidstheden*. Jeg vil vove den påstand, at der er afgørende forskelle med hensyn til omfanget og arten af sprogbevidsthed i de nordiske lande. Om området som helhed skriver Einar Haugen i 'The Scandinavian languages' (Haugen 76 p. 46): "Det er slående for fremmede at iagttage, hvor ofte sprogproblemer behandles i pressen – ikke kun i lande som Norge og Finland (---)" (min oversættelse). Haugen beskriver, hvordan private organisationer, skribenter, lærere, skolebogsforfattere og professionelle sprogforskere hver for sig har bidraget til at fremme arbejdet med sprog og sprogbrug. Om sprogforskerne skriver Haugen meget smukt, at de har forsøgt at erstatte følelsesmæssigt engagement med "the cold, clear light of science". Om lyset altid brænder klart overalt, ved jeg ikke. Men det er hævet over enhver tvivl, at sprogfolk ligesom andre er underlagt generelle strømninger i tiden og i de lande, de har tilknytning til.

Haugen synes altså at mene, at det sproglige bevidsthedsniveau er højt her i Norden. Sprogbevidsthed er et vanskeligt begreb, men det er uomgængeligt i en diskussion om det sprogsociologiske klima. Derfor tillader jeg mig et spring ud på de 70 000 favne, når jeg nu forsøger at rangordne de nordiske sprogsamfund efter stigende sprogbevidsthed. Lad mig gøre det klart, at jeg ikke uden videre betragter det som en lykke for et samfund at være sprogbevidst.

Mindst sprogbevidst er det danske sprogsamfund. Svenskerne er formodentlig en kende mere sprogbevidste, herefter følger i en rækkefølge, der angiver stigende sprogbevidsthed, finnerne, finlandssvenskerne, nordmændene og færingerne. Bemærkninger om samer, islændinge og grønlandere følger senere.

Hvad jeg har udtalt mig om, er mine egne fornemmelser på grundlag af studier i en hel del nordiske sprogtidsskrifter, afhandlinger, aviser – og samtaler med kolleger og andre mennesker fra de nordiske lande. Det er et skøn, ja – men det er næppe særlig sensationelt eller påfaldende, selv om det, jeg udtaler mig om, er uklart i konturerne. Sprogbevidsthed varierer som bekendt fra individ til individ, og ikke altid er de sproglige institutioner dækkende repræsentanter for de folkelige bevægelser inden for

området.

Med hensyn til Island er mit informationsniveau begrænset. Jeg vil tro, at sprogbevidstheden er stigende i takt med en voksende intensitet med hensyn til orddannelse, herunder nydannelser med hensyn til slang. Den norske sprogmand Helge Sandøy mener ligefrem, at det ikke alene koger under kedellåget, men at låget er begyndt at løfte sig i det stabile, traditionsbevidste land. Han skriver (Sandøy 1985), at ungdommen ikke tror på de gamle myter længere – altså myterne om det islandske sprogs renhed. Den betjener sig rask væk af jargon, fremmedord og morfologiske nydannelser, herunder "dativsyge". Om sprogbevidstheden derved er blevet styrket, eller om den blot har taget en ny retning, kan vel diskuteres. I 'De nordiska språkens framtid' skriver Baldur Jónsson, at den sproglige debat samler sig om følgende tre emner:

1) Det forhold, at børnene i højere grad henter deres sprogvaner hos kammerater end hos deres forældre. 2) Ungdommens pop-jargon. 3) Fagsprog. At Baldur Jónsson selv ser med kritiske øjne på den engelske påvirkning, fremgår af følgende citat: "Engelska mönster tränger sig på i vår ordbildning och syntax först och främst genom reportrar som i stor hast sitter och 'översätter' nyhetstelegram på engelska. Det myllrar av språkfel och språklig slarvighet av alla slag i isländska massmedier." Grønlandere og samer må også blive stadig mere sprogbevidste, i takt med den stigende geografiske mobilitet.

Det er takket være Sverige og først og fremmest Danmark, at sprogbevidstheden i Norden er relativt høj. For finnerne har måttet etablere et selvstændigt skriftsprog i nyere tid til erstatning af bl.a. det svenske, og færingeres frigørelse fra det danske favntag er også af nyere dato og under stadig udvikling. Færingeres tosprogethed betragtes af de sproglige autoriteter næppe som en lykke; man henter hellere inspiration i Island. (Når der her og i det følgende anvendes ordet *tosprogethed*, skal det tages med forbehold; det er klart, at færingerne behersker deres eget talesprog langt bedre end dansk.)

Norges frigørelse fra dansk har også bevirket, at man på Færøerne har kunnet hente næring i den senere del af det norske sprogs historie, men når Jóhan Hendrik Poulsen i 'De nordiska språkens framtid' sammenligner bokmål med det, der på Færøer-

ne kaldes 'gøtudansk', synes jeg rent ud sagt, at han gør både gøtudansk og bokmål uret. Gøtudansk ligger udtalemæssigt langt nærmere dansk, end bokmål nogen sinde har gjort. Hvis det skal sammenlignes med noget norsk talesprog, må det være det gamle klokkerdansk.

Men sprogbevidstheden på Færøerne støttes jo af så at sige alt: behovet for at markere suveræniteten, en fantastisk handelsmæssig ekspansion og en stor international samhandel, en reel tosprogethed og et dialektpræg, der ifølge Jóhan Hendrik Poulsen sætter kenderen i stand til at bestemme, hvilken bygd en person kommer fra – og alligevel er dialekterne indbyrdes forståelige. Det er også vigtigt at understrege, at meget store dele af den færøske befolkning er aktive i sprogdebat og -normering. Således aktionerede gymnasieeleverne i midten af 70'erne på Føroya Studentaskuli – med fuld ret, synes jeg – mod at blive eksamineret på dansk. At der på Færøerne ifølge Ulla Clausén også findes modstand mod leksikalske, syntaktiske og orddannelsesmæssige lån fra islandsk, er endnu et vidnesbyrd om interesse for sprog og sprogbrug. Nej, færingerne overgås næppe af nogen her i Norden med hensyn til sprogbevidsthed.

Også nordmændenes skandinaviske rekord i sprogbevidsthed har dansk undertrykkelse som en velkendt baggrund. Der ville næppe have været mulighed for at lave en konstruktion som landsmålet, hvis ikke danskerne så massivt havde påtvunget nordmændene et skriftsprog så langt fra deres eget sprog.

I bunden ligger altså Sverige og Danmark, hvis sprog ikke på nogen måde strukturelt kan siges at være i støbeskeen, selv om nyordene flyger ind over grænserne, og selv om dansk udtale udvikler sig hastigt. Danskerne bliver kun nationalt sprogbevidste i krisetider, og den kraftpræstation det var at kodificere skriftsprogene og gøre dem tjenlige til litterære og praktiske formål ligger århundreder tilbage i tiden. Sprogene har kunnet udvikle sig glidende, uden dramatiske spring – og netop dette har forment sprogbevidstheden på en måde, der afviger fra de andre nordiske landes. At tale om *rigssprogstvang*, som Kjell Venås gør, er kun at overføre norsk tænkning på dansk og svensk grund, og når Venås lidt polemisk hævder, at normalmålet i Norge ikke har gjort nogen til sproglige robotter, kan danske og svenske replikere, at deres kreative sproglige udtryksmuligheder måske nok ikke

kan stå mål med de norske – valgfriheden og variationsbredden er jo mindre – men robotter er de ikke. Faste rammer for sprogets formelle sider giver netop ofte overskud til at tænke kreativt. Sproget bliver mere gennemsigtigt, men det gør det ikke til et mindre smidigt redskab for tanke og følelse. Og når Venås anfører, at der altid har været gartnere, der har villet lave snorlige mønsterbede, kan han næppe sigte til forholdene hverken i Danmark eller i Sverige, hvor der ikke er nær så mange sproglige podemestre som i Norge. De fleste er forlængst omskolet til anden virksomhed, og der er udbredt arbejdsløshed inden for områder som morfologisk anlægsarbejde og syntaktisk planering!

Når jeg antager, at sprogbevidstheden generelt er lidt højere i Sverige end i Danmark, skyldes det en formodning om, at der i et samfund med stor sprogvariation – alt andet lige – lettere udvikles sprogbevidsthed end i et samfund med et ret ensartet sprog, og dansk talesprog er mere homogent end svensk; de svenske dialekter holder sig bedre end de danske, selv om udviklingsretningen er den samme. Udover det forhold, at Sverige er langt større, tyndere befolket og har flere naturbarrierer end Danmark, vil jeg som forklaring på den større sproglige uniformitet i Danmark pege på det forhold, at København har langt større betydning for dansk samfundsliv, erhvervsliv og kulturliv, end Stockholm har for Sverige. Hovedstaden i Danmark er større end den i Sverige, selv om Sverige har betydelig flere indbyggere end Danmark, og byen er og har altid været et langt større kraftcenter for Danmark end Stockholm for Sverige – eller for den sags skyld Oslo for Norge. Derfor har københavnsk ført an i så at sige alle sproglige anliggender. I de sidste hundrede år er alle landsdækkende udtalesændringer begyndt i København. Der er ikke tale om bevidst københavneri, den slags sker ofte ligefrem på trods af de ønsker, man måtte have om at styrke lokalkulturen. I Sverige er der flere stabile og ret homogene regionalsprog, fx omkring de store byer i landets sydlige del. At Sverige allerede 1786 fik et Akademi, kan også have styrket sprogbevidstheden.

Men det er småforskelle, der er tale om. Læser man en gennemgang af dansk og svensk sproghistorie (fx den fortræffelige oversigt i 'Språkene i Norden') er det slående, hvor smuk paralleliteten er.

Hvad virker nu befordrende for sprogbevidstheden og hvad

sløvende? Det fremgår af det hidtil sagte, at ydre faktorer som sprogsamfundets og landets suverænitet er af afgørende betydning. En veletableret statsdannelse i et samfund med et minimum af trusler mod suverænitet og sikkerhed og uden stærke indre sociale spændinger vil svække opmærksomheden over for sprogets egenart. Sproget peger ikke på sig selv. Interessen for dansk og nordisk sprog og sprogrøgt steg karakteristisk nok i årene op mod udbruddet af 2. Verdenskrig og faldt mærkbart op mod 50'erne. Men danskerne viste, at de godt kan hæve deres bevidsthedsniveau. Karl Hampus Dahlstedt skriver om den tids skandinaviske bevægelser (Dahlstedt 1967 p. 99) "Den nordiska språkvården blev ett motiv för att stå vakt om det gamla samnordiska språkarvet, med den puristiska isländskan på hederstrubunen."

Men udover disse ydre faktorer, kan bevidstheden styrkes af enhver form for variation inden for sprogbrug og sprogbygning. For variation giver anledning til iagttagelse, måske endda til refleksion – og undertiden til en valgfrihed, som den talende eller skrivende ikke kan komme uden om.

Talesprogsvariation

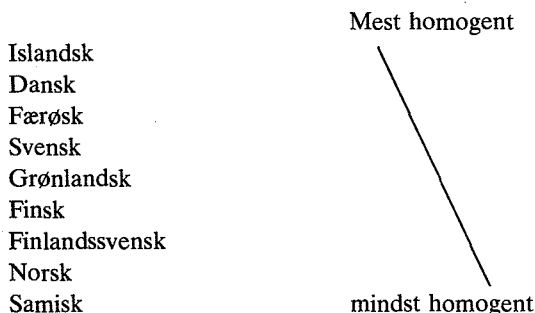
Lad os derfor betragte vore sprogområder med opmærksomhed over for netop variation i og uden for kodificerede normer. Først vil vi betragte talesproget, siden den ortografiske norm. Orddannelse holder jeg mig helt fra, da de nationale sektioner hver for sig redegør for dette i forlængelse af årsmødet i fjor. Til sidst vil vi kort se på æstetik og sprogrigtighedsovervejelser – kort, af flere grunde: De nordiske sprognævns årsmøde har givet et fint indblik i, hvad der optager offentligheden af *sprogrigtighedsanliggender*, og der er ikke plads til mere end en tangering af emnet 'sproglig æstetik'. Det kunne i øvrigt gøres til emne for et senere årsmøde – for netop på dette område kunne professionelle sprogfolk med fordel tage større del i den offentlige debat. At der er store forskelle med hensyn til de nordiske sprognævns aktivitet med hensyn til aktiv sprogrøgt, er velkendt. Norsk språkråd har fx langt større udfarende kraft i forhold til sprog og sprogbrug i norsk skole og samfund end Dansk Sprognævn. Jeg konstaterer

det blot, uden at vurdere det. Svensk sprognævn indtager en midterposition.

Men nu først til den talesproglige variation.

Nogen dybtgående gennemgang af dialekternes stilling vil ikke blive forsøgt foretaget. Emnet er da også grundigere behandlet i 'Sprog i Norden' 1984.

Men rangordner vi landene efter faldende talesproglig homogenitet, får vi:

Det er naturligvis med rystende hånd, jeg har foretaget denne rangordning, af flere grunde.

For det første er *dialektforskelle* mange ting. I ét samfund kan der være mange indbyrdes letforståelige dialekter, i et andet er der måske kun få dialekter, men de kan måske ikke forstås uden for dialektsamfundet. Hvilket af disse to samfund skal man kalde mest homogen?

For det andet er ordene 'homogen'/'heterogen' flertydige: Der kan dels være tale om 'rent sproglig ensartethed eller afstand', som den kan vejes og måles fonetisk, ortografisk, morfologisk, syntaktisk, leksikalsk, dels kan der være tale om 'oplevet ensartethed eller afstand'. Københavnsk er fx sprogligt set meget homogen, faktisk utrolig homogen lydligt set. Men de små fonetiske forskelle opleves med meget stor intensitet. Er sådan et sprogsamfund homogen, heterogen, hverken-eller eller både-og?

For det tredje har jeg ikke kendskab til alle nordiske sprogområder. Når jeg har placeret grønlandsk ret højt oppe, skyldes det en viden om, at 90 procent af befolkningen taler vestgrønlandsk –

og det tyder på en vis ensartethed. – Om den vigtige grænse mellem vestfinsk og østfinsk er en kommunikationsbarriere, ved jeg ikke. Men Esko Koivusalo fortæller, at dialektforskellene ”i ret høj grad” har udjævnet sig. Ifølge Michael Reuter taler ca. 1/4 af finlandssvenskerne dialekt, og af bl.a. Bengt Lomans studier fremgår det, at der er tale om meget betydelige forskelle. Samisk er ifølge Ole Henrik Magga splittet op i mange meget forskellige dialekter, der hver for sig dækker meget store, tyndtbefolkede områder.

Einar Haugen (Haugen 76 p. 60) forklarer den fredelige sam-eksistens mellem dialekterne både på Færøerne og i Island ved at hævde, at kontinentets klassestruktur aldrig er blevet overført til disse nordatlantiske områder. Jeg kan ikke vurdere denne påstand, men det synes generelt at være fælles for de nordiske lande i dette århundrede, at accepten af lokalpræg er stigende – næsten i takt med, at dialekterne er vigende.

Ortografi

De ortografiske systemer i de nordiske lande er nok i flere henseender skåret efter samme læst. Det fonematiske princip, tegnkonstansprincippet og det etymologiske princip kan formodentlig påvises i alle sprogene, men når disse principper kommer i konflikt, vælger sprogene forskellige løsninger. Velkendt er det, at norsk ortografisk praksis med hensyn til gengivelse af fremmedord afviger fra svensk og især dansk ved i en række tilfælde at lægge større vægt på det fonematiske end det etymologiske princip. For selv om Knud Knudsen og Ivar Aasen styrede i forskellige retninger, var de enige om at bryde med det dominerende etymologiske princip, kendt fra dansk ortografi. Og det til trods for, at det var en dansker, der her i Norden med størst styrke havde talt for ortofoni: Rasmus Kristian Rask.

Det har gennem flere år undret vore kolleger i Norge, at den danske delegation på de nordiske sprog møder har trukket venligt opgivende på smilebåndet, når forslag om mere lydner stavning af fremmedord har været fremsat. Mange har vist opfattet det som et tegn på forstokkethed. Men vi har hele det danske folk bag os. Det viste sig netop her i sommer, da de beskedne ændringer med hensyn til fremmedords stavning i den nye udgave af

retskrivningsordbogen blev kendt af offentligheden. Særlig interesse viste man forslagene om indførelse af valgfri, fordanskede stavemåder af de kulinariske gloser 'remoulade, mayonnaise' og 'roastbeef'. I debatten gik kritikerne uden videre ud fra, at Sprognævnet ville indføre fonetisk stavning i Danmark. Det gav anledning til vrede, harme, forargelse, anonyme breve, læserbrevstorm, kronikfejde, portrætter af Erik Hansen i alle landets aviser, intens TV og radiodækning, hovedrysten, morsomme forslag om nye stavemåder osv. Vi har lært meget af "Majonæsekrigen": det danske folk *kan* svinge sig op til norske højder, men er næppe så udholdende. Til gengæld er det danske folk mere nøjsomt og kan klare sig med debatter, der er mere perspektivløse end dem, der føres i Norge.

Igen har vi Sverige og Danmark som de ortografisk set mest konservative i Skandinavien. Tager vi hele det nordiske område ind, slutter Island og Finland sig til gruppen af lande med ortografisk stabilitet.

I Finland har Finska Litteratursällskapets initiativer gennem mere end hundrede år ført til fasthed også på dette felt. I Sverige er Svenska Akademiens Ordlista og Språknämndens Skrivregler normgivende. I Norge har reformerne i 1907, 1917, 1938, 1959 og 1981 muliggjort, at hver generation har sin ortografiske baggrund, og selv hvor der er tale om bofasthed og målstabilitet inden for et område, vil de ortografiske forskelle gøre sig gældende. Dertil kommer, at der er udstrakt valgfrihed inden for rammerne af hver reform.

Det skal tilføjes, at Norge ikke kun er begavet med officielle normer. Riksmålsforbundet har sin egen, og Norges største dagblad "Aftenposten" skriver fx 'sne, efter' og 'sprog'. Som Geirr Wiggen skriver (Omdal 1982, 182) er det ofte sådan at "høgstatusvarianten ikke er å finne i de offisielle normene". Han burde måske have skrevet "høgstatusvarianten i riksmålskretser".

I de fleste andre nordiske lande er afvigelser fra en ret entydig norm at betragte som fejl, og dialektnedslag er ukorrekte. En sådan stram norm har velkendte fordele og velkendte ulemper. Hvad vi i denne forbindelse må interessere os for, er spørgsmålet om, hvordan sådanne forskelle præger det sprogsociologiske klima.

Folk, der skriver i Norge, vil uvægerlig ved deres valg af

vil være bekymrede! Det er ikke kun de herskende "vestenvinde", som Venås har skrevet om – altså den amerikanske sprogpåvirkning og internationaliseringen i det hele taget, det er også en forestilling om, at sproget bliver grimmere, rent æstetisk, at børn sjusker med sproget, taler mindre tydeligt end de voksne, at det storbysprog, der er karakteristisk for de lavere socialgrupper, breder sig osv. Og forfatterne bryder med takt, tone og stil!

Et fælles vilkår er nok også betænkelighederne ved fagsprogets ekspansion og dets påvirkning af dagligsproget, i vore dage ikke alene industriens og højteknologiens fagsprog, men også managementverdens særlige udtryksform. Og den er ikke særlig karakteristisk for de nordiske lande.

Nordisk sprogbevidsthed

Jeg har ikke taget stilling til, om der findes en særlig nordisk sprogbevidsthed, om den gør sig gældende eller slumrer som Holger Danske i Kronborgs kælder. Vi ved, at den har eksisteret i romantikkens tidsalder, i skandinavisme-årene, da Tyskland i midten af forrige århundrede og i midten af dette århundrede udgjorde en trussel mod de nordiske landes suverænitet. Vi ved også, at vi så sent som i slutningen af forrige århundrede havde et fælles skandinavisk bogmarked og en fælles kultur- og samfundsdebat, jf. fx sædelighedsfejden.

Bengt Loman efterlyste en ny nordisk vækkelse ved et sprogforskersmøde på Sundvollen i november 1981. I stedet for at sukke over sprogforskellene bør vi glæde os over rigdommen af varianter, nationalt og internordisk, sagde han. Troen på en forestående nordisk vækkelse er næppe udbredt i kredsen af sprogforskere, men kan vi ikke være enige om det ønskelige i at udvikle en større nordisk sprogbevidsthed?

Bengt Loman får det sidste ord:

"Jag tror att vad vi just nu framför allt behöver är författare och böcker som lyckas skapa en väckelse, en ny känsla för en nordisk identitet, böcker som skildrar Norden och vårt nordiska arv i vida perspektiv, gripbart, åskådligt, sakligt, fantasifullt, engagerande, och som ger oss nya starka symboler för

våra tankar och känslor om Norden. Sådana författare skulle ge oss en väg ur det nuvarande dödläget. Problemet är bara att de inte kan skapas genom projektanslag eller konferensresolutioner. De måste själva träda fram i rätta ögonblicket.”

Litteratur

- Dahlstedt 1967: Språkvård och samhällsyn, i Språk, språkvård och kommunikation, Lund.
- Baldur Jónsson 1977: Isländskans situation, i De nordiska språkens framtid, Lund.
- Loman 1982: Språk och identitet, Språkvård 1
- Lund 1982: Sprog og sprogbrug i dag, Kbh.
- Omdal 1985: Uppfattningar om rätt och orätt vid normeringen av skriftspråkets morfologiska och syntaktiska struktur – forholda i Norge. I Språk og samfunn i Norden etter 1945. Oslo.
- Sandøy 1985: Påvirkninga frå den aukande samfunnsorganiseringa og lovgivinga på språkbruken. I Språk og samfunn i Norden etter 1945. Oslo.
- Språk i Norden, 1984 og 1985.
- Språkene i Norden, red. av Bertil Molde og Allan Karker, 1983.
- Venås, Kjell: Mål og miljø. Oslo 1982.